

Portretten van de Koningen Willem I en Willem II tussen 1808 en 1813

In 1965 verwierf het Rijksmuseum uit Zwitsers particulier bezit een in pastel uitgevoerd mansportret, halffiguur, driekwart naar links en de beschouwer aankijkend. De voorgestelde draagt een eenvoudig 'burger' costuum en is gehuld in een blauwe mantel met oranje kraag en ter hoogte van de linkerborst de ster van de Pruisische 'Hoher Orden vom schwarzen Adler'. Een golvende zee met betrekkelijk hoge horizon vormt de achtergrond¹.

Dit portret, waarvan zich een wat minder, tweede exemplaar op het Paleis Soestdijk bevindt (afb. 1)², was bekend door een prent van Willem van Sensus met het volgende onderschrift:

WILLEM DE 1STE IN 1808

*De Mantel teekent de bewolkten luister
Oranje's star alleen glimt in het duister
Voor 't oog der ziel speelt in 't verschiet de zee
En Holland in het hart verzoet al 't wee.*

Hieruit blijkt, dat het origineel in 1808 ontstond, maar dat de prent na de terugkeer in Nederland moet zijn gemaakt. Dit laatste blijkt inderdaad het geval te zijn geweest.

Gijsbrecht Karel van Hogendorp schrijft namelijk in 1832 aan J. van Lennep sprekende over een prent, *bekend onder de naam van den Mantel. De Prinses-Moeder bezat de schilderij, die in Berlijn gemaakt was, en in 1814 heb ik de prent laten maken op de gezamenlijke kosten van de Prinses-Moeder, de Hertogin van Brunswijk en mijzelven. De prent is derhalve nooit te koop geweest . . .*³. De graveur vereenvoudigde de wat wonderlijke haardoes een weinig.

Het gedicht is wel zeer kenmerkend voor deze periode van Willems leven. Zijn vader was in april 1806 te Brunswijk overleden. Tengevolge van het feit, dat hij in augustus van datzelfde jaar als commandant van de rechter vleugel van het Pruisische hoofdleger aan de ongelukkig afgelopen oorlog tegen Napoleon had deelgenomen (o.m. de slagen bij Jena en Auerstedt, 14 oktober), ontnam Napoleon hem niet alleen het in 1802 aan hem als schadevergoeding voor de Nederlandse bezittingen toegewezen vorstendom Fulda en een aantal toenmaals eveneens verkregen bezittingen, maar ook nog het voorvaderlijke Nassause gebied. Met zijn gezin volgde hij het Pruisische Hof naar Oost Pruisen, totdat de vrede van Tilsit (1807) toeliet weer naar Berlijn terug te keren.

Het doet niet ter zake of hij nu rancune koesterde tegen zijn zwager, de koning van Pruisen, vanwege diens toenadering tot Napoleon of omdat deze hem na de ongelukkige veldtocht geen commando meer wilde geven. Een feit is, dat hij zijn ontslag uit Pruisische krijgsdienst nam, waarop hij zich op zijn Silezische goederen terugtrok, vooral om deze te administreren, overigens steeds zinnend op terugkeer naar Nederland, in wat voor positie dan ook.

Zijn moeder de Prinses douairière Wilhelmina en zijn zuster Frederike Louise Wilhelmina ('Loulou') wier echtgenoot, de ziekelijke Karl George, erfhertog van Brunswijk Wolfenbüttel, in september 1806 was overleden⁴, waren naar Sleeswijk uitgeweken, maar vestigden zich in het voorjaar van 1808 weer te Berlijn, waarop, zodra de Prins in maart 1808 naar zijn bezittingen ver-

Afb. 1. Anoniem. Willem, Prins van Oranje-Nassau (de latere koning Willem I). Pastel op papier, 72 × 56 cm. Paleis Soestdijk.

trok, de gebruikelijke briefwisseling weer op gang kwam⁵. Dat de financiële toestand toen zeer moeilijk was, blijkt uit alles. Moeder en dochter vestigden zich in een betrekkelijk klein huis in de Behrenstraße achter het aan Unter den Linden gelegen Oranienpalais. Niet ieder van het gevolg of administratie kon daar onder dak. Een der hofdames, Sophie⁶ gaat huwen en de prins laat haar een afscheidscadeau geven. Zijn moeder schrijft hem: *je trouve que votre [cadeau] a surtout bien réussi, c'est bien vrai le proverbe qui dit, 'hoe kaler hoe royaler'*. Misschien ook wel een zacht verwijt over deze vrijgevigheid, een chignon-kam van schildpad met mat gouden plaat in bas-relief met vier smaragden en 188 briljanten omgeven ter waarde van Rt. 95⁷.

De eerste brief uit deze periode van 19 maart 1808 eindigt met een postscriptum: *Je n'afflige que personne ne reconnait votre portrait, cependant il me fait toujours plaisir pour la manière dont vous me l'avez donné, et j'aime à me persuader qu'il y a*

pourtant quelque ressemblance. De zoon reageerde niet meer op dit ietwat pijnlijke naschrift, dat de moeder in alle openhartigheid niet kon nalaten toe te voegen.

Hij had dus een portret speciaal voor zijn moeder laten maken en we mogen gevoeglijk aannemen, dat de boutade van de Prinses op dit inderdaad wat wonderlijke portret sloeg.

De Prins heeft in de min of meer romantische en symbolische aard van dracht en achtergrond, beide even sober, zijn omstandigheden tot uitdrukking willen laten brengen: buiten dienst, ambteloos, maar met verlangen naar het verre, door de zee gekenmerkte vaderland. Toch was het ordeteken een zeer duidelijke herinnering aan de verbondenheid met Pruisen⁸.

De opdrachtgever heeft ongetwijfeld zeer duidelijke aanwijzingen gegeven. Het gedicht zal wel bij de prent zijn gemaakt en de vraag rijst of het door de Prins, door zijn moeder, zoals verondersteld werd⁹, door Herman Tollius of (later) door Van Hogendorp werd vervaardigd.

De opdracht voor het portret moet op korte termijn zijn uitgevoerd, hetgeen de techniek, pastel, beter dan olieverf, ook mogelijk maakte. Maar die spoed kwam de gelijkenis blijkbaar niet ten goede. Het was ook heel wat anders dan bijvoorbeeld het portret van de zoëven genoemde Hertog Karl Wilhelm Ferdinand van Brunswijk Wolfenbüttel (1735–1806) als Pruisisch generaal¹⁰ door Johann Georg Ziesenis na 1773 vervaardigd, dat overigens reeds een aanzienlijke vereenvoudiging van dit genre veldheerportretten met borstcuras en helm te zien geeft¹¹. Toch liet zijn opvolger Friedrich Wilhelm van Brunswijk zich in 1809 in een nog eenvoudiger dracht dan zijn afgestorven zwager Willem, prins van Oranje, afbeelden door J. Chr. A. Schwartz¹², echt 'vaderlands' met een muts met eikenloof maar overigens ook met de Pruisische adelaar; het is dan ook de tijd van de vrijheidsoorlogen.

Wat vreemd, hoewel in die tijd niet geheel ongebruikelijk, is de uiterst krappe *mise en page* met de kop vlak tegen de bovenrand, mogelijk vanwege het aan een *prix fixe* gebonden formaat. De kop moest dan natuurlijk wel zo groot

mogelijk worden uitgevoerd. Het was een wel erg zuinige manier om zich te laten portretteren, maar dat moest ook.

Omtrent de maker van het 'portret met de mantel', waarvan we nog opmerken, dat de houding van de linkerarm overeenstemt met die der antieke togafiguren, kunnen we slechts gissen. Van de rekeningen van 1808 zijn alleen de bewijsstukken bewaard en die nog maar ten dele. Daaronder bevindt zich o.m. een rekening van Johann Erdmann Hummel d.d. 30 december 1808 voor twee exemplaren van een portret van de prins, maar in olieverf!¹³

We zouden kunnen veronderstellen dat Hummel, die overigens meer architectuurschilder was, gedurende 's Prinsen verblijf te Berlijn in de zomer van 1808 opdracht kreeg iets beters te leveren. Helaas is het ons niet gelukt dit portret, waarschijnlijk eveneens in 'burger' en daarom mogelijk ergens onherkend bewaard¹⁴, terug te vinden. Of moeten we veronderstellen, dat Loulou deze pastels vervaardigde? Zij deed dit immers vaker, zoals blijkt uit haar brief aan Willem van 4 april 1808: *Quant à la copie du portrait de ma mère elle est achevée et j'ai commencé Antinous d'près le platre ce qui est fort difficile*. Het is onzeker, welk portret Loulou voor zich had; één der in olieverf uitgevoerde portretten door Hummel dan wel één der pastels, toen zij op 1 juni 1809 nogal literair aan haar broer schrijft: *C'est d'ailleurs ainsi, mon bon ami, que je tache de charmer les ennuis de l'absence et que je remplace les instans où vous venez causer chez moi. Votre effigie seul me reste, mais elle est si parfaite que souvent j'ai envie de lui adresser la parole et de lui demander son avis sur tel ou tel objet*.

Van de toenmalige portretschilders in pastel komt in de eerste plaats in aanmerking de zoëven reeds genoemde Johann Christian August Schwartz (1756-1814), die ook een portret van Loulou had gemaakt¹⁵. Hij was evenals Johann Heinrich Schröder (1757-1812), werkzaam te Brunswijk, terwijl als derde in aanmerking komt Johann Philipp Bach (1752-1846), werkzaam te Meiningen (bij Fulda), waar de pastel-portrettisten het Brunswijkse voorbeeld navoldden¹⁶. Tenslotte noemen wij Friedrich George Weitsch (1758-1823),

Afb. 2. John Singleton Copley. Willem, Prins van Oranje-Nassau (de latere koning Willem II). Doek 60 × 69 cm. Paleis Het Loo.

Brunswijker van geboorte en sedert 1798 rector van de Berlijnse academie en tevens Pruisisch hofschilder, een portrettist die nog al eens wat minder conventionele, meer op het romantische afgestemde portretten maakte onder invloed van de Franse schilders uit die periode. We denken vanwege het mantelmotief ook aan Ingres, al dateren diens portretten met mantel van later dan 1806, in welk jaar de Prins te Parijs naar de gunsten van de consul Bonaparte dong. Het thema van het mantelportret komt bij iemand als Anton Graff in 1807 merkwaardiger wijze ook voor¹⁷, terwijl we het portret van Caspar David Friedrich door G. von Kügelgen in herinnering brengen en tevens vanwege de zee wijzen op Friedrichs 'Mönch am Meer' (1809/9).

De naam van de maker van het portret van Willem I is in dit geval ook minder belangrijk dan de naam van de voorgestelde. Het zwaartepunt ligt hier in de omstandigheden gebonden toespeelingen van dit aan de moeder geschonken souve-

Afb. 3. John Singleton Copley. 'The Battle of the Pyrenees'. Doek 198 × 216 cm. Museum of Fine Arts, Boston.

nir, waaraan men na de Restauratie door middel van een prent weer aandacht schonk. Er waren toentertijd voor de uitgevers van portretprenten ook maar weinig voorbeelden en men moest zich behelpen. Pas later zou de Koning poseren voor de officiële portretten, die geschilderd werden door Palinck, Van der Hulst, Pieneman, Kruseman en Van de Kooi.

In dit verband willen wij ten slotte nog wijzen op

het merkwaardige portret van de Erfprins, de latere Willem II, uit 1813 met steek en getrokken sabel vlak voor zijn gezicht (afb. 2); een enigszins ongewoon portretmotief. Wij bedoelen het schilderij door John Singleton Copley, waarover wij dankzij de correspondentie met zijn moeder, de jonge Prinses Wilhelmina, 'Mimi', wat meer weten. Dit schilderij, dat zich thans op 'Het Loo' bevindt¹⁸ is heel wat krijgshaftiger dan dat van

zijn vader van vijf jaar eerder, ja zelfs dan alle andere officiersportretten, meestal typische statieportretten. Maar dat was dit dan ook niet. De jonge Prins had na zijn studie in Engeland twee jaar onder Wellington in Spanje gediend en keerde na de overwinning van Vittoria (21 juni) en de slag tegen Soult aan de Pyreneeën (einde juli) op 16 augustus 1813 te Londen terug en wel om de Prins Regent en de regering de berichten van Wellington over te brengen en zo nodig mondeling aan te vullen. Spoedig moest hij echter weer terug en hij schrijft op 3 september aan zijn moeder over zijn naderend vertrek naar Spanje en voegt daar aan toe: *Je vais dans ce moment donner une séance à Mr. Copley qui veut représenter Lord Wellington à cette dernière bataille des Pyrénées dont j'ai été le porteur c.à.d.: de la nouvelle.* Maar eind november stuurde Wellington hem weer naar Engeland terug. Op 4 december publiceerde Charles Turner een aquatint¹⁹ naar de schets van Copley, twee dagen voor Willems 21ste verjaardag en een week vóór de bekendmaking van zijn verloving met de vermoedelijke Engelse troonopvolgster, Prinses Charlotte. Deze verloving, die overigens geen vervolg had, moet de aanleiding zijn geweest tot het vervaardigen van de prent, waarbij men bij gebrek aan iets anders gebruik maakte van dit voor een grotere compositie bestemde krijgshaftige fragment.

Copley's plan tot het maken van een schilderij van de overwinnende Wellington werd op een zeer matige wijze volvoerd. Het werd een ruiterportret, thans te Boston (afb. 3)²⁰, met links bijna recht van voren gezien en half verborgen achter zijn paard de Erfprins, die zijn sabel rechts naar beneden houdt. Rechts van hem een derde ruiter. Het stuk heet 'The battle of the Pyrenees'. In het bezit van H.M. de Koningin bevindt zich onder de naam van Hodges een aquarel (98 × 154 cm) van Thomas Heaphy, voorstellende Wellington omgeven door zijn staf tijdens een der veldslagen in Spanje in de zomer van 1812. Tussen de in totaal ca. 50 portretjes staat links, naast het paard van Wellington, de Erfprins.

Noten

- ¹ *Bulletin van het Rijksmuseum-13* (1965) 136 met afb. Pastel op papier, 70 × 54 cm.
- ² Pastel op papier, 72 × 56 cm. Op het Slot Reinhartshausen bevindt zich een miniatuur naar dit portret (verg. noot 13). Foto R.K.D., verzameling Deijl.
- ³ *Gijsbrecht Karel van Hogendorps na 1813, Brieven en Gedenkschriften, uitgegeven door H. Graaf van Hogendorp, III (1825-1834), 's-Gravenhage 1903, 97.*
- ⁴ *Haar schoonvader Hertog Karl Wilhelm Ferdinand bezweek in november na het débâcle bij Auerstedt.*
- ⁵ *Johanna W.A. Naber, Correspondentie van de Stadhouderlijke Familie, 1770-1820, V (1807-1820), 's-Gravenhage 1936, blz. 18-19, zegt, dat tussen 1808 en 1809 de correspondentie tot enkele brieven beperkt bleef, omdat men bij elkaar woonde. Zij blijkt, gedwongen door de noodzaak zich te beperken, ook verder nogal eens brieven of passages uit brieven te hebben weggelaten, die bijvoorbeeld op cultuurhistorisch gebied niet zonder belang zijn.*
- ⁶ *Sophia Wilhelmina Petronella, barones van Heeckeren van Kell (1772-1847), tr. Ruurlo 24.4.1808 Jacob Unico Willem des H.R. Rijksgraaf van Wassenaar (1769-1812).*
- ⁷ *Kon. Huisarchief. inv. F. 1,262 nr. 29 (dd. 30.3.1808).*
- ⁸ *Of de dichter van het onderschrift bij de prent op deze onderscheiding doelt, valt niet te zeggen. Bij slot van rekening was de Zwarte Adelaar een door Frederik I van Pruisen ingestelde orde met een oranje lint.*
- ⁹ *H. Algra, Oranje in Ballingschap, Kampen 1948, 88/9. In de werken van Bilderdijk komt dit versje niet voor.*
- ¹⁰ *Hij commandeerde de Pruisische troepen, die in 1787 het stadhouderlijke gezag herstelden.*
- ¹¹ *Verg. [Helmut Börsch-Supan] cat. tent. Höfische Bildnisse des Spätbarock, Schloss Charlottenburg, 1966, nr. 206.*
- ¹² *L. Brieger, Das Pastell, Berlin z. j., De jonge Prins Frederik werd er ook met een dergelijke muts geportretteerd.*
- ¹³ *Ieder 16 Friedr. d'Or. K.H.A. F 1,268, nr. 20 - Delitz, Bildhauer und Vergolder, maakt de vergulde lijsten met versiering (t.z.p., nr. 18). De miniaturist J. Perrier maakte een portret voor de Prins (t.z.p., nr. 14), waarvoor J. Godet & Sohn een gouden medaillon leverde (t.z.p.). Mogelijk is dit het in noot 2 vermelde miniatuur.*
- ¹⁴ *Op 10 juni 1810 leverde Hummel nog een copie (t.z.p. nr. 26).*
- ¹⁵ *Brieger, a.w., 305.*
- ¹⁶ *Brieger, a.w., 295.*
- ¹⁷ *Ekkart Berckenshagen, Anton Graf, Berlin 1967, nr. 924: S. A. Mahlmann.*
- ¹⁸ *Andere exemplaren op Buckingham Palace en Apsley House.*
- ¹⁹ *Van Someren 647. Er bestaat behalve een verkleinde copie door D. Sluijter (V.S. 647) ook nog een aquatint zonder sabel door W. van Senus (V.S. 648).*
- ²⁰ *Jules David Prown, John Singleton Copley in England, Cambridge Massachusetts 1966, blz. 381, 428, 436, afb. 671-673.*